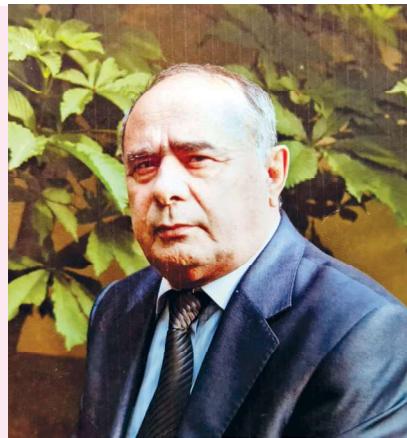

ЛАЗЕРМИ ЁКИ ЛАЗУРНЫЙ?

Зойир Зиётов асли қишлоқ хўжалиги ходими. Лекин у тарихий мавзуларда жуда кўп изланишлар олиб борган. Кўп йиллик меҳнати самараси ўлароқ, тадқиқотчи-ижодкор сифатида республикамизга танилган.

Муаллифнинг “Турон қавмлари”, “Инсоният ва биосфера”, “Шумерлар ва турон қавмлари”, “Оталар йўли”, “Наврўз — мозийдан садо”, “Қуёш боласи” каби тарихий, илмий, бадиий китоблари нашр этилган.

Турон Фанлар академиясининг аъзоси.

Истеъмол қилинган таомга “мазали бўпти”, деб баҳо бериш ўзбекда урф. Катта тўю маъракаларда ошга ҳам, худди шуннингдек, уни тайёрлаганлар ҳақига дуо қилинади. Ош ҳаддан зиёд мазали бўлганду, “лазер” ўзи зўр гуруч чиқди-да”, деб қўяди даврада ўтирганлардан кимдир. “Лазер” мақталади-ю, лекин уни кашф қилган кишини ҳеч ким эсламайди. Чунки у инсоннинг кимлигини ҳеч ким билмайди...

“Лазурный” нави муаллифининг ватанидан узоқдаги машақатли меҳнати натижасидир. Унинг яратилиши, ҳатто, Фидел Кастрони тўлқинлантирган. Шуларни ўйларканман, навнинг тақдирида тўғридан-тўғри дахлдор киши сифатида унинг тарихини ёзмаслигим мумкин эмаслигини ҳис қилдим. Бу тарих сизни ҳам бефарқ қопдирмайди ва зериктирмайди, ҳурматли ўкувчи.

1974 йилнинг декабр ойи бошларида Жаҳон ёшлари фестивалида Кубада бўлганимиз. СССР делегациясининг раҳбари биринчи аёл космонавт Валентина Терешкова эди. Ўзбекистондан беш-олти нафар ёшлар делегация таркибидамиз. Кубадаги фестивал тафсилларига тўхталиб ўтирамайман.

Қишлоқ хўжалиги ходими бўлганим учун бўлса керак, дам олиш кунларининг бирида элчихона ходими “Юртдинингиз билан танишишиман”, деб мени Гавана шаҳри яқинидаги “Ниния бонита” (“чиройли қиз”) илмий-тажриба станциясига олиб келиб Турсунбой ака билан танишитирди. У киши оиласи билан шу ерда, шолининг янги навини яратиш устида ишлайтган экан. Селекция ишларида йирик мутахассис бўлмасам-да, селекционернинг таваккалчилиги мени ҳайратга солди.

Турсунбой академ “Қандай нав яратмоқчисиз?”, деб сўрадим. У киши “Шолининг турини биласизми?”, деб қайта савол берди.

Мен “Селекция соҳасида ишламасам ҳам, шолининг лотинча номи “ORUZA SATIVA” лигини биламан, институтда буни ёдлаганимиз” дедим. Турсунбой ака “Ана шу “Оруза Сатива”ни кичик тур “индика” билан чатиштироқчиман”, деди қатъий.

Ватандошингни узоқ юртларда кўриш жуда мароқли, лекин соҳа менга нотаниш бўлгани учун у кишининг селекция ишларидаги эҳтиросли сухбатларига тенгма-тенг фикрлар айттолмасдим. Кўп йиллар ўтиб, Турсунбой аканинг яратувчилик ишларига ўзим ҳам дахлдор бўлиб қолишимни ҳали билмасдим.

1983 йил, декабр. Москвада СССР навларни синаш давлат комиссиясининг тегишли расмиятчиликларидан сўнг шу ташкилотнинг Ўзбекистон Республикаси бўйича тармоғига раҳбар этиб тайинландим.

Тасодифни қарангки, мен раҳбарликка тасдиқланган республика ташкилотнинг бўлим бошлиқлари ҳам Москвада экан. Улар йиллик ҳисобот бериш баробарида янги навларни районлаштириш комиссияси ишида қатнашар эканлар. Улар мени кўргазма залига бошлаб боришиди. Шолининг (гуручга айлантирилган) олтмишдан зиёд нави бор эди кўргазмада. Улар орасидан “Лазурный” деб ёзилган нав тепасига келиб: “Мана бу ўзбек селекционерларининг ютуғи, у СССРда ягона узун донли нав”, деб мақтаниди мутахассислар. Ҳақиқатдан, у бошқа гуручлардан кескин фарқ қилиб, ялтираб турарди.

Тошкентта қайтгач, шу навга алоқадор ҳужжатларни ўргандим. 10-12 варакли “дело”нинг биринчи бетидаги “Олимпиада” деган ёзувга кўзим тушди. У ўчирилиб, устидан ручка билан “Лазурный” деб тузатилиби. Буни Москвадаги мутахассислар тузатган экан. Сабаби, Москвада ўтган олимпиада (1980 йил) шарафига шолининг Ставрополь ўлкасида яратилган навига олдинроқ “Олимпиада” номи берилган. “Лазурный” номи эса – гуручнинг ниҳоятда шаффоғлиги учун шундай аталган. Унинг овқатдаги мазаси ҳам, эстетик гўзаллиги ҳам тенги йўқ бўлиб, ягона шу навга “5” балл кўйилган. Ҳатто, “Девизира” гуручи ҳам 4,5 балл олган. “Нечун? Ахир девзирага тенг келадиган гуруч йўқ-ку”, деб қизиқдим. Гуручга баҳо фақат ош (палов) бўйича берилмас экан, жаҳон андозалари бўйича бошқа овқатларда ҳам “лазурный” гуручининг шаффоғ ва донадор (эзилиб кетмаслиги)лиги эътироф этилиби.

Москвадаёт кўргазмада “лазурный”ни кўрганимда Кубага сафаримда танишганим селекционер олим кўнглимдан ўтган эди, лекин у кишининг исми ёдимдан кўтарилган экан, ахир, орадан 9 йил вақт ўтганди-да. “Дело”ни кўриб, унинг биринчи бетидаги муаллиф деган жойида Исҳаков Турсунбой Эргашевич, Пулина Полина Абрамовна деган исм-фамилияларга кўзим тушди. Кубада фақат Турсунбой ака билан танишгандим. Пулинанинг бу навга нима алоқаси бор экан?

Ўзбекистон шоличилик илмий-текшириш институти раҳбари ятидан Турсунбой акани суриштирдим. Маълум бўлишича, Турсунбой ака Кубада 1 йилда 3 йиллик ишни қилиб (ҳар 4 ойда бир мавсум), янги навни яратади ва

ватанга қайтади. Бироқ кўп ўтмасдан у кишини Фидел Кастронинг шахсан илтимоси билан яна Кубага олиб кетишида ва олим ҳамон Кубада ишлар экан. Селекционер ишлаган тажриба станциясини илмий-текшириш институтига айлантирадилар. Янги нав устидаги ишларни эса Ўзбекистонда институтнинг олимаси Пулина давом эттириб, стационар синовдан ўtkазди. Шолицилик институти унга “Олимпиада” номини беради ва 1980 йилда давлат синовига топширади. Шунинг учун у “Лазурный”га ҳаммуаллиф экан. Нав фавқулодда антиқа, чунки у турлароро селекция йўли билан яратилган.

Турсунбой ака-нинг тўқиз йил олдинги қатъиятли сўзларини эслайман. Селекционернинг интилиши, ғоялари илфор бўлганини тушувнаман, лекин agar маҳаллий ва хорижий навлар чатишмаса, шу бир йиллик меҳнати бекор кетиши ҳам мумкин эдида. Турсунбой ака нафақат довюрак, таваккалчи авантюрист, балки омадли инсон ҳам экан. Бу ютуқ бутун жаҳон селекциясининг ютуғи. Унинг муаллифи эса ўзимизнинг олимимиз Турсунбой ака Исҳоқов.

Минглаб маҳаллий ва хорижий навлар давлат синовидан ўтадиган ташкилотни бошқарар эканман, мана шу “Лазурный”ни йўқотиб қўймасликка ўзимни масъул ҳисоблардим. 1994 йилда уни Тошкент, Сурхондарё, Сирдарё вилоятлари бўйича, 1996 йилда эса Хоразм вилояти бўйича районлаштирилди.

Йиллар ўтиб, шолига давлат буюртмаси бекор қилиниши биланоқ “Лазурный” “Лазер” номи билан бозорга чиқиб кетди ва эндиликада халқнинг севимли гуручига айланди.

Танишларим машҳур гуручининг муаллифи билан шахсан танишиши истадилар. Бир куни таникли ёзувчи ва файласуф устозим Маҳкам Маҳмудов ва физик олим дўстим Ғуломжон Ахмеджонов билан биргаликда Тўйтепага – Турсунбой аканинг хонадонига ташриф буюрдик. Ҳамроҳларим машҳур селекционернинг кошона ҳовлиси ва қўша-кўша машиналарини кўрамиз, деб ўйлаган эдилар. Ўтган асрнинг эллигинчи йилларида курилган пастаккина кичкина уй ва эски бир “жигули” машинани кўриб, улар ҳайратга тушдилар. Тўғри-да, салкам 12 йил хорижда ишлаб, шолининг машҳур навини яратган ва унинг бу нави нафақат Ўзбекистонда, балки Лотин Америкаси мамлакатларида ҳам 3 миллион гектарда экипаётган бўлса-ю, селекционер юпун яшаса. Агар, капиталистик давлатда бўлганида Турсунбой ака тенги йўқ, довруқли селекционер миллионер бўларди.

Маҳкам Маҳмудов билан Турсунбой ака тенгдош чиқиб қолди. Мураккаб комбинациялардан иборат селекцион жараённи ҳикоя қилиб бераётган олимнинг сўзларидан Маҳкам ака ҳайратда эди. Селекция ишини нейрохирургия билан қиёсласа бўлади, айниқса, шоли селекциясини. Сув-

нинг ичida ўтириб олиб, селекционер шолининг гулидан оддий кўзга кўринмас “оталик”ларини лупада кўриб, пинцет билан авайлаб “бўйни”ни узиб олиши ва шу оталик ўрнига бошқа ўсимликнинг “оталик” чанги билан бунисини чанглаш керак. Кун бўйи шу жараён давом этади. Мавсумда бир неча юз ўсимлик. Оддий одам учун ўта зерикарли бўлган бу машақатли иш Фидель Кастрони ҳам ҳайратга солган ва у кишининг олимга эътибори тушишига сабаб ҳам шу, “Нинита бонита” тажриба станциясини (бу станция Фидел Кастро қароргоҳи ҳудудига туташ жойлашган экан) Турсунбой

Исҳоқовга суюниб, илмий текшириш институтига айлантирганида хато қилмаган экан. Кубада шолининг ҳосилдорлиги 15-17 центнердан 50 центнерга кўтарилишида Турсунбой аканинг хизмати чексиз бўлган.

Селекционер ватанига қайтгач, анча йиллар ўтиб, у киши Куба республикасининг олий мукофотига лозим кўрилган, лекин олим ўша вақтда бетоб бўлиб

ётиб қолган бўлади ва мукофотни олишга бора олмайди.

Маҳкам ака олимдан “Лазер” навингиз йиллар ўтиб айнимайдими, уни қандай қилиб сара уруғ қилиб сақлаш мумкин”, деб сўрайди. Турсунбой ака “Ҳар қандай шоли нави умрбоқий, Худонинг амри билан шу экин айнимайдиган қилиб яратилган, оддийроқ қилиб тушунтирасам, шоли гулидаги “оналиқ”нинг атрофи “ота”лар билан ўраб олинган ва бу “ота”лар ҳаддан зиёд “раш”чи. Бошқа ўсимликлардан келиб қолган “спор”ларни “она”га яқинлаштирилди, уларнинг “бўйини” узиб ташлайдилар, шунинг учун ҳам шоли нави минг йилларда ҳам айнимайди”, дейди олим.

Ўша ташрифимизга ҳам ўн йилдан ошиб кетди. Бу орада Турсунбой ака вафот этди, жойлари жаннатда бўлсин. “Лазер” (“лазурний”)нинг қисқача тарихи шу.

Биз оиласизда бозордан фақат “лазер” билан “аланга” гуручи харид қиласиз. “Аланга”нинг мазаси “Лазер”дан қолишмайди, лекин унинг яратилиш тарихида мавҳумлик бор. Шунга аниқлик киритиш учун Шолицилик илмий-текшириш институти директори Масъуджон Сатторовга қўнгироқ қилдим. У киши: “Зойир ака, бозорда сиз харид қилаётган “аланга” нави – аслида ҳозирги “Искандар” нави. Унинг “дело”сини кўтардим, муаллифи Исҳоқов Турсунбой ва бошқалар....”. “Нав “аланга”дан танлаб олинган”.

“Аланга”нинг мазаси юқори эканлигининг сабабини энди тушундим: Турсунбой ака ҳеч қачон чала иш қилмаган, олимнинг ишлари натижаси ҳам умрбоқийдир.

Хурматли ўкувчи, ош истеъмол қилиб, оминга қўл очганингизда Турсунбой акани ҳам бир ёдга олиб дуо қилиб қўйинг, токи руҳлари шод бўлсин.

Зойир ЗИЁТОВ.